

סוגיה ט: תענית והתרעה בשבת

*

רקע

חכמים אסרו להתחנן ולבקש רחמים בשבת, סוגייתנו עוסקת בצרות שמותר להתריע עליהן בשבת.

מקורות

- א. יט. "על אלו מתריעין בשבת... ולא הודו לו חכמים"
 כב: "על אלו מתריעין בשבת כו'... נשמה שנתתי בכ' החייה"
 יד. "דתניא על אלו מתריעין בשבת... התרעה ש"מ"
 ב. שבת יב. יב: "ת"ר הנכנס לבקר את החולה... בקושי התירו לנחם אבלים ולבקר חולים בשבת"
 ג. רש"י יד. ד"ה ולא לצעקה
 רי"ף ח: באלפס, "גמ' ת"ר עיר שהקיפה גייסות... ואין הבריות מרחמין עליו"
 פירוש המשנה לרמב"ם פ"ג מ"ג
 רמב"ם הל' שבת פ"ב הכ"ד, פ"ל הי"ב
 הל' תעניות פ"א ה"ו פ"ב ה"ב
 ד. שו"ע סי' תקעו סע' יג
 סי' רפח סע' ח-י ומשנה ברורה [בעיקר סקכ"ח]

פירוש המשנה לרמב"ם מסכת תענית פרק ג ה"ג
 ר' יוסי אומר שאין תוקעין בשופר בשבת אלא כדי לקבץ את העם לעזור לאותה מדינה, אבל להתפלל לה' ולצום אסור, ואין הלכה כר' יוסי שאסר הזעקה עליהם בשבת, אלא זועקין ומתעניין עליהן בלא תקיעה. ולא כר' שמעון התמני שאומר מתריעין על הדבר, אלא הדין אצלנו אין מריעין על הדבר כל עיקר אלא מתעניין עליו בלבד, ואותם שחל בהם הדבר הם בלבד מתעניין ומתריעין כמו שנתבאר.

הסבר הסוגיה

"על אלו מתריעין בשבת על עיר שהקיפה נכרים או נהר ועל הספינה המיטרפת בים רבי יוסי אומר לעזרה ולא לצעקה".
 [משנה יט.]

המשנה אומרת שמתריעין בשבת על עיר שהקיפה נכרים או נהר ועל ספינה הנטרפת בים, משמע שעל שאר צרות אסור להתריע בשבת. החילוק בין שלש צרות אלו לשאר צרות, שבאלו יש סכנת נפשות מידית, ולא ניתן להמתין בהן לאחר שבת. הספינה עומדת לטבוע

בים, הנהר עומד לשטוף את העיר, והנכרים עומדים לכבוש את העיר, תפילה אחר השבת עלולה להיות מאוחרת. בבצורת, בחיה רעה ובחרב יש סכנת נפשות אבל הסכנה אינה מידית, וניתן לדחות הצעקה אחר השבת. בארבה ובחסיל יש סכנה מידית אבל אין סכנת נפשות, ולכן אין מתריעין עליהם בשבת.

הדין שאסור לבקש רחמים בשבת, מובא בצורה מאוד ברורה בגמ' בשבת [יב.]. הגמ' מביאה מחלוקת תנאים כיצד מברכים את החולה בשבת, רבי יהודה ורבי יוסי אומרים שמברכו שהקב"ה ירחם עליו, חכמים אומרים שאומר: "שבת היא מלזעוק ורפואה קרובה לבוא". מסביר הרמב"ם [שו"ת הרמב"ם סימן רח ד"ה התשובה לא] "שהחכמים ז"ל הקפידו שלא לומר הדבר היותר קטן מן זה הסוג [=תחינות ובקשות] בשבת, ואמרו שבת היא מלזעוק ורפואה קרובה לבוא ורחמיו מרובין וזה על דרך ההודעה, לא על דרך הבקשה".

במשנתנו נחלקו חכמים ורבי יוסי האם מתריעין בשבת על עיר שהקיפוה נכרים ועל ספינה הנטרפת בים. היה ניתן להבין שמחלוקתם האם מותר להתריע בחצוצרות, חכמים סוברים שצרתם מתירה איסור דרבנן של תרועה בחצוצרות, ורבי יוסי אוסר. בגמ' בפרק ראשון [יד.]. מפורש שהסבר זה אינו נכון, הגמ' אומרת שתורעה בחצוצרות אסורה אף לחכמים, והם התירו להריע בפה בלבד. רש"י [יד. ד"ה ולא לצעקה] מביא שני הסברים להבנת מחלוקת התנאים:

א. חכמים סוברים שסכנתם מתירה לצעוק ולהתחנן בתפילה, ורבי יוסי חולק וסובר "שאין אנו בטוחין כל כך שתועיל תפלתנו לצעוק עליהן בשבת". חכמים סוברים שפיקוח נפש מתיר לצעוק ולהתחנן בשבת, ורבי יוסי סובר שהצלה מעשית מותרת אפילו כשיש ספק פיקוח נפש, אבל "הצלה רוחנית" אסורה בשבת.

ב. חכמים סוברים שמותר לכנס את הציבור ולזעוק בקול רם, ורבי יוסי סובר שזעקה ציבורית פוגעת בכבוד שבת ואסורה, ההיתר היחיד שכל אחד יתפלל בביתו בצנעה.

הרמב"ם פוסק את סוגייתנו בשלשה מקומות:

בפרק ב [הכ"ד] מהלכות שבת הרמב"ם פוסק: "וכן ספינה המטרפת בים או עיר שהקיפה נהר... זועקים עליהן ומתחננים בשבת ומתריעין עליהן לעזור אותם, ואין מתחננים ולא זועקין על הדבר בשבת". בפרק ל [הי"ב] מהלכות שבת הרמב"ם פוסק: "אסור להתענות ולזעוק ולהתחנן ולבקש רחמים בשבת ואפילו בצרה מן הצרות שהצבור מתענין ומתריעין עליהן אין מתענין ולא מתריעין בשבת, ולא בימים טובים, חוץ מעיר שהקיפה גוים או נהר או ספינה המטרפת בים שמתריעין עליהן בשבת לעזור אותן ומתחננים ומבקשים עליהן רחמים". בשתי הלכות אלו מפורש שזועקים ומתחננים בשבת שינצלו מצרתם, ומתריעין בחצוצרות כדי לגייס את העם לעזור להם.

בהלכות תעניות [פ"א ה"ו] הרמב"ם פוסק: "עיר שהקיפה גוים או נהר או ספינה המטרפת בים, אפילו יחיד הנדרף מפני גוים מפני ליסטים ומפני רוח רעה >מתענין עליהם בשבת <זועקין ומתחננים עליהם בתפלה, אבל אין תוקעין אלא אם כן תקעו לקבץ את העם לעזור אותם ולהצילן". הרמב"ם מוסיף שעל הצרות שמותר לזעוק עליהם בשבת מותר

גם להתענות. יש שאינם גורסים את המוקף, שהרי בהלכות שבת הרמב"ם לא הזכיר שמותר להתענות אלא רק לזעוק בפה, אבל בפירוש המשנה הרמב"ם כותב בפירוש שאין הלכה כר' יוסי וזועקים ומתענים על צרות אלו.

הטור סותר עצמו. בהלכות שבת [סי' רפח] הוא פוסק כר' יוסי, שאסור לזעוק ולהתחנן בשבת אף על עיר שהקיפה נכרים וספינה הנטרפת בים. בהלכות תעניות [סי' תקעז] הוא מביא שרש"י אוסר לזעוק ולהתחנן על צרות אלו, והוא פוסק כרמב"ם שמותר. [עיין בית יוסף (סע' יג) וב"ח (סע' ט) סי' רפח הדנים בסתירה שבפסקי הטור].

סיכום

שבתות מיועדות למנוחה ומועדים מיועדים לשמחה ואין לעשותם ימי צום, בכי וצעקה. חכמים מתירים לזעוק בהם רק כשיש סכנה קיומית מידית, ר' יוסי [לפי פירוש אחד של רש"י] אוסר אף במקרים אלו. הטור מביא שרש"י פוסק כר' יוסי, ברמב"ם בפירוש המשנה מפורש שאין הלכה כר' יוסי. רוב הראשונים אוסרים להתענות בשבת, הרמב"ם בפירוש המשנה, וכך גרסתנו במשנה תורה, מתיר אף להתענות על צרות אלו.

הלכה

השו"ע [סי' רפח סע' ה-י] אוסר להתענות בשבת על כל הצרות, ומתיר לזעוק בפה על סכנות קיומיות מידיות. השו"ע והרמ"א פוסקים שמותר להתפלל על חולים רק כשהם מסוכנים בו ביום [עיין משנה ברורה סקכ"ח לגבי אמירת "מי שכרך" לחולה בשבת].